

УДК 340.1; 340.114:167.4; 340:13

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0003-2985-9671*

ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Реалізація положень нормативно-правових актів як зовнішньої форми виразу права має на меті гарантування і забезпечення певних правовідносин відповідно до суспільних очікувань і моральних засад. У процесі втілення в життя правових приписів природним є відображення тих ціннісних засад, які притаманні українському суспільству, сприйняті ним і які сприяють соціальному благу. Особливої актуальності це питання набуває в процесі глобалізації, коли, на нашу думку, гостро виявляється межа, де стикаються цінності права, джерелом яких є природні права, та антицінності, що часто впливають із індивідуалістичних особливостей і бажань суб'єктів права, порушують суспільний компроміс і, врешті-решт, не слугують загальному суспільному благу.

Водночас жакливі наслідки російської військової агресії в Україні (зокрема, масові вбивства та знущання над українцями, демографічна криза, криза сім'ї через масову міграцію жінок із дітьми тощо) підняли на поверхню ті цінності, які завжди були фундаментальними і вирішальними для майбутнього української нації – це людина, її життя, честь та гідність, сім'я, безпека. Поза ними неможливою є ефективна реалізація права і досягнення мети правового регулювання.

Ціннісний дисбаланс призводитиме до кризи як загалом у суспільстві, так і в тій сфері, в якій певні цінності нівелюються, і часто це пов'язано із уявленнями про моральне чи аморальне, справедливе чи несправдливе. У праві це також традиційно пов'язується із питаннями розмежування понять права і закону, невід'ємних природних прав людини і т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі це набуло відображення в численних публікаціях українських і зарубіжних вчених-правознавців. Зокрема, М. Козюбра аналізував відмінності права і закону та їх критерії; В. Костицький досліджував моральний зміст права як основу правопорядку; О. Костенко через призму соціального натуралізму викривав соціальні патології у праві; Н. Пархоменко досліджувала ціннісні засади права і правотворчої діяльності; Н. Оніщенко писала про людиноцентристський вимір правового світогляду; Ю. Шаргородський вивчав суспільну мораль як систему цінностей тощо.

Утім, чимало аксіологічних аспектів реалізації права недостатньо висвітлені в науковій юридичній літературі саме як нагальні і засадничі. Зокрема, актуальною і недослідженою залишається проблема практичного значення моральних засад суспільства та їх впливу на процес реалізації права. Також потребують поглибленого аналізу критерії, які мають ідентифікувати цінності як першочергові (фундаментальні) та другорядні.

Метою статті є через з'ясування природи права дослідити ціннісні засади його реалізації в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Основою ціннісного підходу до права є філософське вчення про цінності, що має назву «аксіологія». Традиційно фундатором філософських уявлень про цінність вважають І. Канта з його ідеєю розділення буття та блага [1, с. 61]. Поява аксіологічного підходу в галузі права корелюється також із появою природничо-правових знань, а також із деякими розбіжностями між природним і позитивним правом [2, с. 663]. На

таких засадах і принципах має формуватися правове поле держави, а також відповідні поняття і терміни.

О. Фольковський пише, що ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд прав крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватися правом та бути його основою [1, с. 63].

Під цінностями права прийнято розуміти його здатність слугувати метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів та суспільства загалом, стверджувати справедливі та гуманні засади у взаємовідносинах особистості та влади, виступати силою, яка протистоїть сваволі [3, с. 274].

Цим і зумовлюється потреба аксіологічного виміру у вивченні не лише поняття права, а й його реалізації в суспільних відносинах. Тому важливо розуміти це питання з двох сторін: перше, об'єктивна сторона передбачає з'ясування, чим є право і чим право не є, по-друге, суб'єктивна – реалізація суб'єктами правовідносин права таким, яким воно є, відповідно до загальносуспільних очікувань. У сучасні часи моральної кризи, порушень прав людини, особливо права на життя, на безпеку, на мир сьогодні набуває особливого значення, адже під постійною загрозою перебувають природні права та інтереси людини. Тому, розглядаючи ціннісні аспекти права, ми відштовхуємося саме від природної концепції його розуміння.

Прихильники природного права визначають, що саме за ним криється справжнє право, що ґрунтується на об'єктивній природі – природі Бога, людини, речей. Природне право втілює засади розумності, моральності та справедливості. Саме на постулатах та ідеях свободи, рівності, індивідуалізму, пріоритету прав людини ґрунтуються сьогодні основні положення Конституції України. Різноманітні школи права на доктринальному рівні намагаються сформулювати соціальне призначення права, виходячи передусім з його природної сутності, яка формувалася ще в додержавному суспільстві у вигляді неписаних соціальних норм.

Саме з концепції природного права походить учення про існування прав людини. Історія природного права є одночасно історією формування складових елементів прав людини. Ці складові були закріплені на конституційному рівні в Англії в XIII ст., у Франції та США – у XVIII ст. Жакхиття Другої світової війни спонукали ООН до прийняття у 1948 році Загальної декларації прав людини. У цих документах йшлося про невід'ємні, такі, що не залежать від визнання державою, права людини, якими людина наділяється з моменту свого народження, без яких є неможливими її існування і розвиток. Ці права не залежать від прав, наданих державою, і характеризуються такими ознаками, як універсальність, належність від народження, ненабувальність, невідчужуваність, непорушність та основоположність, інтерпретація яких міститься у принципах [4, с. 196–197]. Це відображає основні змістові характеристики загальноприйнятого в юридичній літературі уявлення про права людини як такі, що належать їй від народження, є природними і невідчужуваними, існують незалежно від того, визнає їх держава чи ні, закріплює їх на законодавчому рівні або ні [5, с. 5].

Прибічники інтегративного типу праворозуміння доводять, що право не вичерпується державно організованою формою свого буття (законом). Дія права відбувається не лише через правові норми, а й через правові принципи, правову політику, правову діяльність і правові відносини, правову свідомість через єдність об'єктивного й суб'єктивного права [6, с. 3–4].

З точки зору філософії, під правом розуміють сукупність етичних суспільних цінностей, таких як: справедливість, порядок, моральність, правдивість та інші, що ґрунтуються на ідеї соціальної рівності [7, с. 16]. Отже, у самому розумінні і сприйнятті права закладено ціннісний аспект, який впливатиме на ефективну реалізацію правових норм у суспільних відносинах, адже такі норми оцінюються як суспільством, так і індивідом як справедливі, добрі, моральні, прийнятні та легітимні.

Саме з позиції вчення про природне право, як пише Г. Кельзен, здійснюється оцінка позитивного права як справедливого чи несправедливого, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конститує цінність абсолютної справедливості. Коли це прийняти, тоді така норма позитивного права, яка суперечить природному праву, не розглядатиметься як чинна. Тоді чинними зможуть бути лише відповідні природному праву норми позитивного права [8, с. 382]. Втім, у процесі правореалізації сприйняття права відбувається саме як

офіційно прийнятих уповноваженим суб'єктом норм права у вигляді нормативно-правового акта. Таке розуміння права називають легістським або вузьким, до встановлених і законодавчо закріплених державою правил поведінки, і за такого підходу може перебільшуватися значення примусу, що суттєво обмежує його зміст з огляду ціннісно-правових орієнтацій.

Щодо цього в літературі справедливо підкреслюється: «Легітимація державного юридичного акта передбачає, крім іншого, його обов'язкове вживання в культуру народу. Не легітимований акт не матиме етичного характеру, впроваджуватиметься у життя тільки за допомогою державного примусу і більшістю населення не сприймається як об'єктивно необхідна обов'язкова сила, що, безумовно, породжуватиме в суспільстві проблеми законності» [9, с. 5]. Зокрема, згідно з природним розумінням права сформульовано конституційне положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Тобто у самій природі права закладена його ціннісна сутність, також і те, як ми його розуміємо, впливає на зміст законодавства, його ефективну реалізацію та дію.

Х. Харт пише про юридичну чинність та опір закону в контексті концепції права у його зв'язку з мораллю: «Це закон, але він надто несправедливий, щоб його застосовувати чи підкорятися йому». Він відшуковує альтернативні способи формулювання морального рішення несправедливих правил, не підкорятися їм і не дозволяти іншим використовувати їх на свій захист. Однак із несправедливості норми не випливає її нечинність [10, с. 204].

Тобто право діє реально тоді, коли воно об'єктивується, втілюється у життя через правомірну поведінку суб'єктів права і таким чином досягає свого основного призначення як регулятор суспільних відносин, як основний важіль впливу на різноманітні сфери суспільного життя.

Таке здійснення (втілення) приписів норм права у практичних діях суб'єктів права в юридичній літературі називають реалізацією правових норм [11, с. 177]. Реалізація положень правових норм передбачає соціальну і юридично значущу поведінку суб'єктів, їх позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів.

Метою реалізації права є, як зазначається в юридичній літературі, задоволення потреб людини, суспільства та держави, тобто досягнення бажаного особистого чи соціального результату [12, с. 33]. Саме права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права [13, с. 102].

Право, як ефективний соціальний регулятор, та й суспільство загалом окреслені та визначені, передусім природою людини, особливостями її соціального та духовного буття, а головне – цінністю людини, людською гідністю. Отже, не лише суспільство впливає на людину, а рівною мірою й людина впливає на всі компоненти суспільства і права. Тому саме через осягнення сутності людини, її цінності як біосоціодуховної істоти слід шукати пояснення сутності права та проводити його філософське обґрунтування [13, с. 103].

Втім, на сучасному етапі виявляються глибокі колізії в процесі реалізації прав людини, особливо, коли виникає потреба в захисті самої ідеї прав людини як природної цінності, із новими їх ідеями та інтерпретаціями, особливо у питаннях моралі, духовності.

Як підкреслюється в юридичній літературі, це, врешті-решт, призводить до різних поглядів щодо значення, обсягу й обґрунтованості прав людини [14, с. 70].

Отже, досліджуваний аксіологічний аспект має не лише юридичне значення, а передусім – моральне, адже захист невід'ємних, тобто природних прав, завжди несе в собі моральне навантаження, бо природність є частиною життя людини, складовою ментальності й культури будь-якого суспільства, що стає морально-нормативним мірилом, стандартом у відносинах між людьми, і ці цінності мають бути втіленими до правового поля держави і належним чином реалізованими в межах суспільних очікувань і задля досягнення соціального блага.

Сучасні процеси глобалізації, які відбуваються у сфері права, стали неабияким викликом стосовно уявлення про природу людини, а також і стосовно поняття та сутності самого права. Глобалізаційні процеси прямують до універсалізації прав людини, що одразу виявляє проблему їх імплементації не просто в правову систему України, а в ментальність нації, що призводитиме до конфлікту в процесі реалізації таких прав.

Так, С. Бобровник пише, що закони деяких демократичних країн допускають можливість одностатевих шлюбів, евтаназію, аборти на середніх строках вагітності та інші знуцання над при-

родою людини. Існує також значна кількість видів поведінки, наприклад, зловживання правом, які в законі прямо не заборонені, хоча їх не можна вважати правомірними, тому що вони за своїм змістом і спрямованістю не відповідають змісту та духу права, принципам моралі та моральності. Іншими словами, таке розуміння свободи, на справедливе переконання української вченої, формує розбещеність, аморальний спосіб життя, бездуховність людини, відмежованість її інтересів від потреб усього суспільства, відсутність у неї почуття любові та взаємодопомоги та ін. Тобто відбувається конкуренція цінностей юридичних і духовно-моральних [15, с. 168–169].

Отже, природа людини та її сутність, біологічна чи соціальна, у взаємодії з правом, що прямує до універсальності, своїм результатом повинна мати загальне благо, добро і збереження ідентичності людини, що є цілком справедливим по відношенню до неї. Згадане прямо вказує на проблему етики й моралі, «золотим стандартом» яких завжди були вчинки добра та справедливості.

Як наголошує С. Лисенков, мораль формує еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства відповідно до ідеалів свободи і справедливості, що є свого роду серцевиною цінностей права. Найбільшої ефективності право досягає за умови збігу його вимог і вимог, що формулюються в моральних нормах, у випадку суперечностей це може призвести до порушень закону або до моральних втрат [16, с. 126]. Вказане породжує проблеми правової невизначеності, несприйняття права суспільством, нерозуміння суб'єктами правореалізації як змісту вимог правових приписів, так і дій, вчинення яких передбачається нормами права.

Зокрема, Н. Пархоменко пише, що «невідповідність права потребам суспільства, а особливо принципу соціальної справедливості, спричиняє неефективність правореалізації та поступову втрату правом легітимності та аксіологічної сутності». Вчена у цьому аспекті важливим вважає «формування у суб'єктів суспільних відносин свідомого переконання в необхідності дотримання пріоритетів та виконання норм права і відповідно закладених у його змісті ідей (цінностей)». Отже, якщо правові ідеї сприймаються більшістю населення та свідомо виконуються норми права, в яких відображено їх зміст, то правові ідеї зі сфери належного перетворюються на реальність, забезпечуються або відновлюються правопорядок, національна безпека, національний, народний і державний суверенітет» [17, с. 125].

На прикладі реалізації конституційного права на свободу слова можна продемонструвати гостру колізію, яка виникла в результаті деяких норм новоприйнятого Закону України «Про медіа», які суперечили суспільним очікуванням та моральним засадам і така невизначеність призвела до неочікуваних наслідків для суб'єктів права, а саме – до настання юридичної відповідальності.

Так, ст. 110 вказаного Закону встановлюється відповідальність суб'єктів у сфері аудіовізуальних медіа, а саме, у п. 3.1 до значних порушень віднесені поширення висловлювань, що підбурюють до дискримінації чи утисків стосовно окремих осіб чи груп осіб за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Нацрада) було винесено припис суб'єкту в сфері онлайн-медіа ГО «Громадянський рух «Всі разом!» про визнання порушення вимог п. 3 ч. 1 ст. 36 Закону України «Про медіа» та зобов'язання усунути порушення. Суть порушення вбачається у тому, що ГО «Громадянський рух «Всі разом!» поширив у медіа просторі статтю, яка, на переконання Нацради, «сприяє обмеженню прав, рівних можливостей, спричиняє дискримінацію представників(-иць) ЛГБТІК+спільноти». Водночас ГО «Всі разом!» звернулася з позовом до суду з вимогою визнати протиправними та скасувати рішення Нацради № 624 від 07.03.2024 р. та припис як додаток до цього рішення та обґрунтовує це тим, що у статті викладено достовірні події і факти [18, с. 180–181].

Отже, реалізація природного і конституційного права на свободу слова зазнала обмежень з боку нових ідеологічних підходів до прав людини, які були пролобійовані лівоцентристськими законодавчими ініціативами і це в процесі правореалізації спричинило конфлікт також з моральними засадами суспільства, де вже сформовано розуміння людської гідності, національної ідентичності тощо. Особливо вразливими питання суспільної моралі стають в умовах війни, коли зростає і посилюється відчуття справедливості, честі та гідності. У цей час держава з особливою пильністю зобов'язана стверджувати, популяризувати та захищати ці засадничі цінності.

Так, згідно з Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. [19] передбачається

реалізація державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України. Зокрема, у ст. 1 цього Закону формулюються такі ціннісно-правові категорії, як: «Духовно-моральне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування та розвиток духовних і моральних цінностей громадян України, закордонних українців, а також іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, на основі суспільно-державних (національних) цінностей України» (п. 7); та «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» (п. 17).

Тож в умовах війни, коли з боку російського агресора відбувається замах на геноцид української нації, на її ідентичність, культуру, традиції, на честь і гідність кожного українця та його основоположні права на життя і безпеку, на сім'ю та відтворення роду, в умовах демографічної кризи держава зобов'язана вжити усіх заходів не просто для збереження вказаних цінностей, які є основою національної безпеки, а й для притягнення до відповідальності осіб (чи груп осіб), які порушують норми цього закону. Адже на сьогодні можна спостерігати відсутність правового механізму юридичної відповідальності за посягання на національну ідентичність, на моральні та духовні засади.

М. Козюбра звертає особливу увагу на забезпечення соціальних прав людини в умовах війни і з огляду на це пише: «Проголошений у преамбулі Конституції намір держави та всього Українського народу дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, що відповідно до ст. 3 Конституції України є головним обов'язком держави, а також закріплене в ст. 28 Конституції право кожного на повагу до його гідності зобов'язують державу навіть в умовах війни дбати про забезпечення соціальних прав, включно з їх судовим захистом. Ба більше, саме в цих умовах послідовне виконання нею своїх конституційних зобов'язань здатне підвищити довіру громадян до держави, є важливою гарантією дієвості легітимних очікувань – одного з вагомих показників принципу юридичної визначеності як складової верховенства права» [20, с. 49].

Сьогодні також особливо гостро потребують захисту і забезпечення такі природні права людини, як право на життя і мир. Академік Н. Оніщенко влучно підкреслює, що «право людини на мир у загальній системі її прав і свобод потрібно розглядати як основоположне комплексне право, яке слід визнати першоосновним у ієрархічній будові системи прав людини. Зрозуміло й те, що акцентоване право на життя не може бути реалізованим без забезпечення права на мир» [21, с. 62].

Окрім згаданого, сучасна криза в Україні, що особливо загострилася під час війни, підняла на поверхню потребу у проголошенні й першочерговому захисті конкретних фундаментальних цінностей, без яких занепадатиме нація і держава загалом. Через масові вбивства українців та в цілому через підвищення рівня смертності, погіршення стану здоров'я населення, низький рівень народжуваності, примусові вивезення дітей з окупованих українських територій на територію РФ, масову вимушену еміграцію населення й таке ін., гостро виявилася демографічна криза, економічна, криза сім'ї тощо. Це потребує визначення стратегічних напрямів реалізації політики держави у сфері права, адже в іншому випадку з боку суспільства втрачатиметься довіра до державних інституцій, до закону та до їх спроможності адекватно відобразити та захистити інтереси людини та її фундаментальні права.

З огляду на згадане та з урахуванням сучасних викликів Кабінет Міністрів України 30 вересня 2024 року схвалив Стратегію демографічного розвитку України на період до 2040 року [22]. Як зазначається, ця «Стратегія спрямована на подолання ключових демографічних викликів, що загострилися через збройну агресію. Основні завдання включають підвищення рівня народжуваності, зниження передчасної смертності та забезпечення міграційного приросту. Стратегія враховує необхідність зупинення скорочення населення та створення умов для сталого довгострокового відтворення людського капіталу. Пріоритетами для забезпечення демографічного розвитку є підтримка сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та підвищення доступності медичних і соціальних послуг... Важливою складовою є формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей, із забезпеченням економічної самодостатності сімей... На сьогодні ключовою передумовою для подолання негативних тенденцій є не лише по-

силення економічної самодостатності громадян, чітке відчуття української національної та громадянської ідентичності, а й побудова довіри між громадянами і державою, забезпечення розуміння і відчуття, що держава зробить все можливе для захисту фізичної безпеки, а також прав, свобод і гідності кожного українця...».

Саме такі концепти відповідають природі та суті права і суспільним очікуванням, особливо в умовах війни, а також ціннісним засадам, на яких має реалізовуватися правова політика держави. Якщо у її фокусі знаходяться такі цінності, як людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, безпека, добробут, національна ідентичність, сім'я і т. п., то й у фокусі людини в процесі правореалізації знаходитимуться веління держави як природні, добрі та справедливі, закон як справедливе мірило і передусім як інструмент захисту, а не примусу. У такому разі правові цінності слугують інтересам людини, і можна говорити про дієвість правових приписів та їх ефективну реалізацію, що досягають своїх мети.

Отже, дієвість права позитивного значною мірою залежить від впливу на нього права природного. Ефективність реалізації права полягає у відображенні в його змісті моральних ціннісних засад, що проявлятиметься у тому, що:

- право, що легітимоване державою, з точки зору свого найвищого призначення, повинно бути носієм природно-правових вимог щодо прав та свобод особи, відповідати основним природним потребам та інтересам людини. У такому разі воно буде легітимоване суспільством;

- право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей – справедливість, і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного, свідомого виконання положень права і використання наданих правом можливостей. Це також формує повагу до права і сприяє його легітимації суспільством.

Тобто право не може обмежуватися однозначним його сприйняттям чи розумінням – чи то як сукупності правил поведінки, установлених державою, чи то як природного, що відповідає природним інтересам і потребам людини. Лише в такому випадку відбуватиметься їх ефективна функціональна взаємодія і можна буде говорити про існування правового закону, тобто такого, що відображає передусім природні права і потреби людей та не суперечить їм.

Права людини є цінними настільки ж, наскільки цінним може бути право взагалі, оскільки правова система, що не забезпечує прав людини, не може вважатися цінною взагалі [23, с. 104]. Закон, який належним чином відображає природні права та інтереси людини, відповідає принципу верховенства права, який втілює, окрім права, й інші соціальні регулятори, можна вважати правовим законом. Відповідно чинними можуть бути й неправові закони. Як пише А. Грищенко, для перетворення закону в закон правовий законодавець покликаний реалізовувати гуманістичні принципи права адекватно суверенній волі всього народу як результату усвідомлення загальнолюдських цінностей [24, с. 7–10].

Слід підкреслити, що саме «принципи є невід'ємною складовою змісту права, за допомогою якої втілюються головні суспільні цінності, необхідні для нормального існування та розвитку соціуму. Вони виступають критеріями «правильності» прийнятих актів; правозастосовці спираються на них, коли необхідно визначити зміст незрозумілих або неоднозначних текстів. Їм притаманна більша стабільність у порівнянні з нормами права. ... У той час як зміни правових норм є звичайним явищем, вилучення чи зміна принципу загрожує потягти за собою глибокі зрушення в усій системі права, оскільки в такій ситуації під питання щодо чинності потрапляє велика кількість правових норм. Відмова від виконання вимог певного принципу чи заміна одного принципу іншим, як правило, пов'язується зі зміною тих цінностей, що були впроваджені до цієї системи, та відбувається її переорієнтування» [25, с. 190].

Отже, соціальна цінність права реалізується в соціальній цінності окремих юридичних законів. Закон має соціальну цінність у випадку його відповідності праву та принципам права, зокрема, принципу верховенства права, який вміщує в собі, окрім права, й інші соціальні регулятори (мораль, традиції тощо).

Утім, є фактори, які, на нашу думку, перешкоджають ефективній реалізації правових приписів навіть за умови досконалості їх змісту. Це, зокрема: а) суб'єктивний (або моральний) фактор, який залежить від осіб, які застосовують право (зловживання, хабарництво, недбалість, політичний суб'єктивізм, правотворчі маніпуляції, відсутність професіоналізму та правової культури тощо);

б) об'єктивний фактор, який полягає в політичній та економічній ситуації в країні (економічна чи політична криза, нестабільність, надзвичайний стан і т. ін.) [26, с. 12]. Ці фактори можуть призводити до ослаблення аксіологічних засад у процесі правореалізації і навіть до їх суперечливості, а також до того, що такі сприйняті суспільством соціальні регулятори як мораль, традиції та деякі природні норми вступатимуть у конфлікт із політичним курсом держави щодо конкретних сфер життя суспільства. Як приклад, можна згадати галузь сімейного права. І природно, і законодавчо в Україні сім'єю вважається союз чоловіка і жінки. Однак на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проєкт закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023 [27]. У разі його прийняття інститут реєстрованих партнерств не лише відноситиметься до галузі сімейного права, а й закладатиме нові ідеологічні підвалини інституту сім'ї в Україні, які виключатимуть моральні суспільні засади, на яких наша держава історично й природно розвивалася і на яких ґрунтуються норми Сімейного кодексу України. Тож у питаннях, що стосуються природних прав і норм суспільної моралі, загострюється не просто правореалізаційна криза, а криза національної ідентичності.

Висновки. Отже, з огляду на викладене можна визначити ціннісні засади як вихідні основи в процесі правореалізації, які мають комплексний характер і являють собою: 1) правові цінності матеріального і нематеріального характеру, яке право покликане забезпечити в процесі своєї реалізації, досягаючи таким чином своєї мети і соціального призначення; вони включають природні права людини (життя, здоров'я, гідність, безпека, добробут та ін.), норми суспільної моралі, традиції, духовність, національну ідентичність; 2) загальні принципи права, які сприяють реалізації і забезпеченню найбільш суттєвих правових, загальнолюдських цінностей.

Якщо правореалізаційна діяльність здійснюється на підставі ціннісних засад, офіційна чинність норм права та об'єктивна дієвість права (зокрема, суспільне визнання) не вступатимуть у конфлікт. А людина як суб'єкт правореалізації здатна ефективно брати участь у цьому процесі й досягати поставленої мети лише за умови відповідності змісту і духу права, що віддзеркалює його справедливість і спонукає до дієвості та ефективної реалізації.

Список використаних джерел

1. Фольковський О. А. До визначення аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 40. 2008. С. 59–64.
2. Тімченко О. П., Козій І. В., Пігош М. А. Дієвість правової аксіології. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2023. С. 662–665.
3. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: монографія. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с.
4. Токарчик Р. Про необхідність трансформації концепції прав людини в концепцію прав життя. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 196–215.
5. Кушніренко О. Г., Слінько Т. М. Права і свободи людини та громадянина: навч. посібник. Харків: Факт, 2001. 439 с.
6. Бабкін В. Д. Право і закон: співвідношення. *Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти: Матеріали XIII історико-правової конференції (Чернівці, 20–22 травня 2005 р.)*. Чернівці: Рута, 2005. С. 3–9.
7. Селіванов В., Діденко Н. Правова природа регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2000. № 10. С. 10–20.
8. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
9. Пахомов І. Адміністративна реформа: предмет реформування. *Право України*. 2004. № 1. С. 3–10.
10. Харт Х. Л. А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1998. 236 с.
11. Загальна теорія держави і права / ред. В. В. Копечиков. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
12. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 30–33.
13. Гришук О. В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матер. Міжнар. круглого столу (Одеса, 9 грудня 2011 р.)*. Одеса: Фенікс, 2012. С. 101–103.
14. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 66–82.
15. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юрид. думка, 2011. 384 с.

16. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права: навч. посібник. Київ: Юрисконсульт, 2006. 356 с.
17. Пархоменко Н. Ціннісні засади права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану. *Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади*: монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 512 с.
18. Львова О. Л. Моральні засади правотворчості в Україні як фактор її оптимізації. *Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади*: монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 167–191.
19. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України «Законотворчість»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
20. Козюбра М. Соціальна держава і соціальні права як цінності конституціоналізму: основні виклики та напрями трансформації в умовах війни. *Соціальні права: виклики воєнного часу: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики»* (Київ, 6 липня 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 45–49.
21. Оніщенко Н. Право людини на мир: контекст соціальних прав. *Соціальні права: виклики воєнного часу: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики»* (Київ, 6 липня 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 62–65.
22. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-demografichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924>
23. Лінник Н. В. Права людини як категорія та цінність. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матер. Міжнар. круглого столу (Одеса, 9 грудня 2011 р.)*. Одеса: Фенікс, 2012. С. 104–106.
24. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 18 с.
25. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
26. Львова О. Л. Право живе та діє (про ціннісні орієнтації права). *Часопис Київського університету права*. 2007. № 1. С. 11–17.
27. Проект закону про інститут реєстрованих партнерств № 9103 від 13.03.2023. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України «Законотворчість»*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>

References

1. Folkovskiy O. A. Do vyznachennia aksiolohichnoho doslidnytskoho pidkhodu v metodolohii yurysprudentsii. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2008. Vyp. 40. S. 59–64.
2. Timchenko O. P., Kozii I. V., Pihosh M. A. Diievist pravovoi aksiolohii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6/2023. S. 662–665.
3. Onishchenko N. M. Spryiniattia prava v umovakh demokratychnoho rozvytku: monohrafiia. Kyiv: Yurydychna dumka, 2008. 320 s.
4. Tokarchyk R. Pro neobkhdnist transformatsii kontseptsii prav liudyny v kontseptsiiu prav zhyttia. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava*. 2012. № 2. S. 196–215.
5. Kushnirenko O. H., Slinko T. M. Prava i svobody liudyny ta hromadianyna: navch. posibnyk. Kharkiv: Fakt, 2001. 439 s.
6. Babkin V. D. Pravo i zakon: spivvidnoshennia. *Pravo v systemi sotsialnykh norm: istoriko-yurydychni aspekty: Materialy XIII istoriko-pravovoi konferentsii (Chernivtsi, 20–22 travnia 2005 r.)*. Chernivtsi: Ruta, 2005. S. 3–9.
7. Selivanov V., Didenko N. Pravova pryroda rehuliuвання suspilnykh vidnosyn. *Pravo Ukrainy*. 2000. № 10. S. 10–20.
8. Kelzen H. Chyste pravoznavstvo / per. z nim. O. Mokrovolskoho. Kyiv: Yunivers, 2004. 496 s.
9. Pakhomov I. Administratyvna reforma: predmet reformuvannia. *Pravo Ukrainy*. 2004. № 1. S. 3–10.
10. Khart Kh. L. A. Kontseptsii prava / per. z anhl. N. Komarova. Kyiv: Sfera, 1998. 236 s.
11. Zahalna teoriia derzhavy i prava / red. V.V. Kopiechykov. Kyiv: Yurinkom Inter, 2000. 320 s.
12. Lehka O. V. Realizatsiia norm prava: teoretyko-pravovi aspekty. *Pravo i suspilstvo*. 2014. № 1. S. 30–33.
13. Hryshchuk O. V. Liudska hidnist u pravi: aksiolohichniy aspekt. *Aktualni problemy filosofii prava: pravova aksiolohiia: mater. Mizhnar. kruhloho stolu (Odesa, 9 hrudnia 2011 r.)*. Odesa: Feniks, 2012. S. 101–103.
14. Zahorui I. S. Poniattia «prava liudyny»: teoretyko-pravovi pidkhody do rozuminnia prav liudyny. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. 2016. № 2. S. 66–82.

15. Bobrovnyk S. V. Kompromis i konflikt u pravi: antropologo-komunikatyvnyi pidkhdid do analizu: monohrafiia. Kyiv: Yuryd. dumka, 2011. 384 s.
16. Lysenkov S. L. Zahalna teoriia derzhavy i prava. Navch. posibnyk. Kyiv: Yuryskonsult, 2006. 356 s.
17. Parkhomenko N. Tsinnisni zasady prava ta pravotvorchoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. *Optymizatsiia pravotvorchoi diialnosti: teoretyko-pravovi zasady*: monohrafiia / za zah. red. N. M. Parkhomenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025. 512 s.
18. Lvova O. L. Moralni zasady pravotvorchosti v Ukraini yak faktor yii optymizatsii. *Optymizatsiia pravotvorchoi diialnosti: teoretyko-pravovi zasady*: monohrafiia / za zah. red. N. M. Parkhomenko. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025. 167–191.
19. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 roku № 2834-IX. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
20. Koziubra M. Sotsialna derzhava i sotsialni prava yak tsinnosti konstytutsionalizmu: osnovni vyklyky t napriamy transformatsii v umovakh viiny. Sotsialni prava: vyklyky voiennoho chasu: zb. tez dop. *Shosto Mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. «Administrativna yustytisia v Ukraini: problemy teorii i praktyky»* (Kyiv, 6 lypnia 203 r.). Kharkiv: Pravo, 203. S. 45–49.
21. Onishchenko N. Pravo liudyny na myr: kontekst sotsialnykh prav. Sotsialni prava: vyklyky voiennoho chasu: zb. tez dop. *Shosto Mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. «Administrativna yustytisia v Ukraini: problemy teorii i praktyky»* (Kyiv, 6 lypnia 203 r.). Kharkiv: Pravo, 203. S. 62–65.
22. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2024 r. № 922-r. *Ofitsiyni sait Kabinetu Ministriv Ukrainy*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924>
23. Linnyk N. V. Prava liudyny yak katehoriia ta tsinnist. *Aktualni problemy filosofii prava: pravova aksiolohiia: mater. Mizhnar. kruhloho stolu (Odesa, 9 hrudnia 2011 r.)*. Odesa: Feniks, 2012. S. 104–106.
24. Hryshchenko A. V. Pravovyi zakon: pytannia teorii ta praktyky v Ukraini: avtoref. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2002. 18 s.
25. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. Kharkiv: Konsum, 2001. 656 s.
26. Lvova O. L. Pravo zhyve ta diieve (pro tsinnisni oriiientatsii prava). *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2007. № 1. S. 11–17.
27. Proekt zakonu pro instytut reiestrovanykh partnerstv № 9103 vid 13.03.2023. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy «Zakonotvorchist»*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497>

Львова О. Л. Ціннісні засади правореалізації в умовах війни

У статті наголошується, що в процесі втілення в життя правових приписів природним є відображення тих ціннісних засад, які притаманні українському суспільству, сприйняті ним і які сприяють соціальному благу. Особливої актуальності це питання набуває в процесі глобалізації, а також жахливі наслідки російської військової агресії в Україні підняли на поверхню ті цінності, які завжди були фундаментальними і вирішальними для майбутнього української нації – це людина, її життя, честь та гідність, сім'я, безпека. Під цінностями права прийнято розуміти його здатність слугувати метою та засобом для задоволення соціально справедливих потреб індивідів і суспільства загалом, стверджувати справедливі та гуманні засади у взаємовідносинах особистості та влади, виступати силою, яка протистоїть сваволі.

Звертається увага, що в умовах війни, коли з боку російського агресора відбувається замах на геноцид української нації, на її ідентичність, культуру, традиції, на честь і гідність кожного українця та його основоположні права на життя і безпеку, на сім'ю та відтворення роду, в умовах демографічної кризи держава зобов'язана вжити усіх заходів не просто для збереження вказаних цінностей, які є основою національної безпеки, а й для притягнення до відповідальності осіб (чи груп осіб), які порушують норми цього закону. Адже на сьогодні можна спостерігати відсутність правового механізму юридичної відповідальності за посягання на національну ідентичність, на моральні та духовні засади.

Як висновок зазначається, що ціннісні засади як вихідні основи в процесі правореалізації мають комплексний характер і являють собою: 1) правові цінності матеріального і нематеріального характеру, яке право покликане забезпечити в процесі своєї реалізації, досягаючи таким чином своєї мети і соціального призначення; вони включають природні права людини (життя, здоров'я, гідність, безпека, добробут та ін.), норми суспільної моралі, традиції, духовність, національну ідентичність; 2) загальні принципи права, які сприяють реалізації і забезпеченню найбільш суттєвих правових, загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: мораль, права людини, правореалізація, цінності, принципи права, національна ідентичність.

Lvova O. L. The value basis of law enforcement in wartime

The article emphasizes that in the process of implementing legal provisions, it is natural to reflect the value principles which are inherent in Ukrainian society, accepted by it and which contribute to the social good. This issue becomes especially relevant in the process of globalization, and the terrible consequences of Russian military aggression in Ukraine have brought to the surface those values that have always been fundamental and crucial for the future of the Ukrainian nation: a person, his or her life, honor and dignity, family, and security. Without them, it is impossible to effectively implement the law and achieve the purpose of legal regulation.

The values of law are generally understood to mean its ability to serve as an end and a means to meet the socially just needs of individuals and society as a whole, to affirm just and humane principles in the relationship between individuals and authorities, and to act as a force that resists arbitrariness.

It is emphasized that at the present stage, deep conflicts in the process of realization of human rights are revealed, especially when there is a need to protect the very idea of human rights as a natural value, with new ideas and interpretations, especially in matters of morality and spirituality. Using the example of the exercise of the constitutional right to freedom of speech, the article demonstrates a sharp conflict that arose as a result of certain provisions of the newly adopted Law of Ukraine «On Media» which contradicted public expectations and moral principles.

The author emphasizes that in the conditions of war, when the Russian aggressor attempts to genocide the Ukrainian nation, its identity, culture, traditions, honor and dignity of every Ukrainian and his or her fundamental rights to life and security, to family and reproduction, and in the context of the demographic crisis, the State is obliged to take all measures not only to preserve these values, which are the basis of national security, but also to bring to justice persons (or groups of persons) who violate the provisions of the said law. After all, today we can observe the absence of a legal mechanism of legal liability for encroachment on national identity, moral and spiritual principles.

As a conclusion, it is noted that the value principles as the initial foundations in the process of law enforcement are complex in nature and include: 1) legal values of a tangible and intangible nature which law is designed to ensure in the course of its implementation, thus achieving its purpose and social purpose; they include natural human rights (life, health, dignity, security, well-being, etc.), norms of public morality, traditions, spirituality, national identity; 2) general principles of law which facilitate the implementation and ensuring of the most essential legal and universal values.

Key words: morality, human rights, law enforcement, values, principles of law, national identity.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-233-242